

LES BIBLIOTEQUES VALENCIANES EN ÈPOCA MODERNA

JÚLIA JORDÀ GISBERT

CINCTORRRES, ELS PORTS

Resum: Les biblioteques i els llibres han estat una via recurrent d'estudi per part d'alguns historiadors, que han tractat d'aproximar-se a la cultura d'una època determinada mitjançant dues vies. D'una banda, la catalogació i posterior anàlisi dels llibres que constituïen algunes biblioteques privades, i de l'altra, l'estudi dels inventaris referents als llibres, trobats en els registres notariais en els distints arxius.

1. Breu introducció a la cultura dels segles XVI, XVII i XVIII

Explicar en unes poques línies la cultura moderna se'ns presenta com un objectiu difícil, ja que nombrosíssims autors han dedicat molts estudis i investigacions a aquest àmbit, ampli per cronologia i per extensió territorial. Per tant, intentarem donar una visió general, amb unes poques característiques bàsiques que ajuden a comprendre l'àmbit del llibre i la literatura.

Els historiadors han dividit tradicionalment la història de la cultura moderna en el que podríem anomenar tres etapes diferenciades: El Renaixement i l'Humanisme, la cultura del Barroc i la Il·lustració. A partir dels segles XIV i XV s'expandiran per Europa els ideals de l'Humanisme, els quals portaran

emparellada una recuperació i relectura de tot tipus de textos –humanístics i científics-, facilitades a través de la difusió de la impremta.¹

En la Península Ibèrica, dins de la corrent humanista assistim a un altre moviment, que desenvoluparà la espiritualitat i regeneració de l'església romana, i culminarà amb el Concili de Trento. L'humanisme clàssic serà reinterpretat en el bressol del reformisme religiós postridentí, donant origen a nous matisos de transició cap al Barroc.² El concepte de "Barroc" defineix una època molt complexa entre els segles XVI i XVII, durant la qual les manifestacions culturals experimentaren una gran transformació, tot profunditzant en l'essència del pensament, l'epistemologia i el mètode. Com afirma Siro Villas Tinoco,³ el principi de l'autoritat religiosa havia sigut sobrepassat a finals del segle XVII, i cert clima de relaxació i confiança socials preludiaven l'adveniment de la filosofia il·lustrada. En definitiva, el que cal ressaltar es la continuïtat, no exempta de canvis, que des del Renaixement discorre pel Barroc i desemboca en la Il·lustració.⁴

Sobre el rerefons de la cultura europeu-occidental del segle XVIII situarem el moviment il·lustrat. La religió cristiana continuarà sent el referent fonamental que articula la visió del món i les pràctiques socials. Tanmateix, l'ascendent social del cristianisme minvarà sensiblement entre les elits d'alguns països. D'altra banda, en aquest segle tindrà lloc la transició d'una cultura basada en la transmissió oral, a una altra en que allò escrit comença a tindre un creixent

¹ RODRÍGUEZ-SAN PEDRO BEZARES, L.E., "La cultura del Renacimiento y el Humanismo", en: FLORISTÁN, A. (Coord.), *Historia de España en la Edad Moderna*, Barcelona, Ariel, 2011, pp. 359-386.

² *Idem.*

³ VILLAS TINOCO, S., "Cultura y ciencia en la época del Barroco", en: FLORISTÁN, A. (Coord.), *Historia Moderna Universal*, Barcelona, Ariel, 2005, pp. 307-326.

⁴ *Idem.*

protagonisme. També propicià la difusió la substitució del llatí per les llengües vulgars en la literatura, quelcom que feia més accessible la lectura.⁵

Pel que fa a la Il·lustració espanyola, destacaran els novators com a precursors d'aquesta etapa cultural, que començaran a propiciar la nova ciència i d'altra banda, l'aparició de la història crítica, que culminaran amb dos dels autors més destacats en el món hispànic com són Benito Jerónimo Feijoo i Gregori Mayans.⁶

El bibliotecari. Giuseppe Arcimboldo. Font: http://www.sietovka.sk/wp-content/uploads/gaml1007_01.jpg

⁵ SÁNCHEZ MARCOS, F., "La cultura en el Siglo de las Luces", en: FLORISTÁN, A. (Coord.), *Historia Moderna Universal*, Barcelona, Ariel, 2005, pp. 530-548.

⁶ MESTRE SANCHIS, A., "Ilustración, regalismo y jansenismo", en: FLORISTÁN, A. (Coord.), *Historia de España en la Edad Moderna*, Barcelona, Ariel, 2011, pp. 715-740.

2. Llibre i cultura en el Renaixement valencià

Arribat aquest punt ens proposem abordar els estudis dels llibres i les biblioteques en el Renaixement valencià. Des de finals del segle XV, la prosperitat econòmica, l'esplendor urbà i els contactes amb la resta d'Europa s'uniren a la capital valenciana. Aquesta esdevindria un important focus cultural, gràcies a la introducció de la impremta i a la fundació de la Universitat de València, les quals facilitaren l'intercanvi de les corrents científiques i ideològiques del moment.⁷

L'estudi de Philippe Berger, publicat al 1987,⁸ centra el seu objectiu en dos punts clau, i que segons l'autor, marcaren el Renaixement. D'una banda, la introducció i el desenvolupament de la impremta, i de l'altra, la substitució del valencià pel castellà com a principal llengua literària. Així doncs, mitjançant sobretot fonts notariales, intentarà fer un estudi general sobre el llibre i la lectura d'aquest període.

La seua metodologia d'estudi es basa en l'anàlisi de documents notariales, com són els inventaris i catàlegs de llibres, presents en els testaments o en les compra-vendes. A través d'aquests pretén fer una completa aproximació a la vida literària valenciana, quelcom no exempt de problemes. Per aquestes raons, si bé aquesta mena d'estudis poden ser aproximatius, hem de tenir present fins a quin punt les dades mostren situacions representatives o no.

L'objectiu que s'entreu en les línies que segueix Berger és el tractament de dades particulars d'editors, impressors, llibreters i biblioteques per a tots els punts de la seua obra, il·lustrant-la amb exemples en cada cas. Aquestes, amb

⁷ FELIPO ORTS, A., "Cultura y ciencia en el siglo XVI", en: CERDÀ, M. (Dir.), *Historia del pueblo valenciano*, Alzira, Levante, 1988, pp. 413-432.

⁸ BERGER, P., *Libro y lectura...*, *op. cit.*

cert marge d'error depenent de les fonts estudiades, les utilitzarà per a l'estudi de les divisions socials i els comportaments humans.

Amb la finalitat d'arribar a una visió general estudiarà, en el context històric de principis del segle XVI, com es duia a terme la fabricació del llibre, i la seua posterior difusió. El primer tema l'abordarà amb l'estudi de l'aparició de la impremta a Espanya i al País Valencià, i la figura de l'impressor. Aquests en un primer moment serien sobretot estrangers que arribaren en el període de la difusió de la impremta, i després tindrien nacionalitats i situacions econòmiques i familiars ben diverses.⁹ Seguidament abraçarà l'ofici de l'impressor a partir de diversos punts, com són la formació del tipògraf, el funcionament dels tallers, els estris necessaris per a aquesta funció i els aspectes financers. Això ho farà tot aportant exemples en cada cas d'impressors concrets, que il·lustraran l'ampli ventall de situacions possibles.¹⁰

Pel que fa als editors, explicarà prèviament les seues funcions estudiant les possibilitats del mercat del llibre i comercialitzant-lo, per a abordar després l'escala social a la que aquests podien pertànyer, que anava des dels més importants fins als editors ocasionals. Posarà el punt i final al primer punt amb un estudi conjuntural molt sintètic i general, que anirà des del pla europeu occidental fins al de València.¹¹

En segon terme, Berger tractarà la circulació del llibre, tema que es bifurcarà en diverses subseccions, com són els llibreters valencians i el seu ofici i la vida literària. Ací es centrarà en el panorama cultural local i la lectura. En definitiva el nostre autor tractarà en aquesta secció d'elaborar "una especie de retrato robot del lector manteniéndose en el anonimato del grupo social en el que está integrado". Per a tractar les biblioteques pròpiament dites, estudiarà

⁹ *Ibidem*, pp. 33-58.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 59-118.

¹¹ *Ibidem*, pp. 119-175.

només els inventaris on existeix una estimació exacta dels volums posseïts, quelcom que donarà, segons els mètodes quantitius, una visió estàtica del període estudiat pel nostre autor. A partir d'aquestes bases, tractarà d'aproximar-se al contingut de les biblioteques, el preu dels llibres i l'elecció de les obres, quelcom difícil degut a la manca de dades.

Tot l'estudi de Berger apunta cap al descobriment de la multiplicitat i el complex teixit format al voltant del llibre, objecte que uneix el trinomi de comerç, idees i diners. És per això que no estudia la història del llibre de manera aïllada, sinó que ho fa dins d'aquest ampli context que l'envolta. El que crida l'atenció és la constància de l'interés pel llibre dels diferents sectors de la societat valenciana en aquest període, d'altra banda justificada pel clima cultural de la capital valenciana, així com el notable desenvolupament del comerç dels llibres. Malgrat tot, és la densitat i l'actitud dels lectors la prova irrefutable de la riquesa cultural d'aquesta ciutat en el Renaixement, en la mesura en que tota la història del llibre s'entrellaça amb la del territori.

Enrique González i Vicent Vallés, analitzaran el cas concret de la biblioteca del clergue Joan Llorenç de Salaya. En aquest cas els documents analitzats seran els testaments i l'inventari dels béns *post mortem* d'aquest polèmic personatge de la cultura valenciana del segle XVI. La descripció de la seua biblioteca permetrà als autors una aproximació a la vida quotidiana i les inclinacions intel·lectuals d'aquest clergue, que fou durant més de trenta anys rector de la Universitat. Més enllà de la seua pròpia obra filosòfica, moral, teològica i política, la seua rellevància jau en la transmissió de les seues idees i preferències intel·lectuals al públic en general, tant com a clergue com com a rector. La seua biblioteca té com a referència central la seua residència en la Universitat de París entre el 1504 i el 1525. Aquest intel·lectual valencià, la seua obra i la seua biblioteca, com afirmen Enrique González i Vicent Vallés,

“pertenecen a esa prolongación de la Edad Media que sucumbió ante la acción conjunta del humanismo, la Reforma, y aun la llamada segunda escolástica”.¹²

Com podem llegir en aquest article, els llibres del rector valencià responen a la seua educació parisenca i al model de teòleg que es formava en aquesta universitat a principis del segle XVI. Pareix ser que els seus llargs anys a la capital valenciana no modificarien el seu contingut significativament. Es calcula la possessió d'uns 244 llibres, col·lecció en la que les matèries eclesiàstiques dominen per complet, quelcom habitual tractant-se d'un clergue i professor de teologia. Tots els comentaris de la Bíblia són escolàstics en una època on ja estaven presents Nebrija, Erasme i els seus seguidors. No participarà tampoc de la renovació patristica impulsada de Basilea per Erasme. En definitiva, els nostres autors conclouran que de cap manera fou un home inculte, sinó amb una cultura molt arrelada, la de la lògica disputatòria.¹³

3. La biblioteca i la cultura del Barroc valencià a partir de la biblioteca personal del Primer Marques de Dos Aigües

El Regne de València no escapa a la realitat barroca hispànica, que Maravall definí com a la necessitat de la monarquia absoluta d'amagar darrere de fastuoses decoracions o festes, la realitat d'un declivi. Com afirma Vicente Salavert Fabiani, fou una època esplendorosa pel que fa a la profusió de l'art i la literatura. Cap a finals del segle XVII, però, s'observa en l'àmbit valencià una reacció que intentarà pal·liar el retard respecte a la revolució científica europea. Paral·lelament també s'observa la incapacitat de la major part d'artistes valencians per a respondre a les exigències d'unes formes arquitectòniques i figuratives cada vegada més complexes.

¹² GONZÁLEZ GONZÁLEZ, E. y VALLÉS BORRÀS, V., “Libros y bienes del Rector ...”, *op. cit.*, p. 36.

¹³ *Ibidem*, pp. 46-49.

Quant a la literatura, com ens diu Salavert, la poesia apareix com un gènere literari preponderant, i la tradició satírica valenciana es mantingué, sobretot en els col·loquis. Destacà el teatre, que fou cultivat sobretot en la Cort, per la qual cosa sucumbí a la castellanització, mentre que alguns regnícoles tractaren de recuperar el valencià per a les tasques administratives.¹⁴

Prenent l'estudi de la biblioteca del Primer Marqués de Dos Aigües, els autors d'aquest, Jorge Antonio Catalá i Juan José Boigues, afirmen que la dimensió física d'aquesta i la riquesa dels seus continguts fan que siga un testimoni directe de la relació entre el llibre i el lector privilegiat del sis-cents valencià, i per tant, d'alguns dels trets fonamentals de la cultura barroca.¹⁵

L'anàlisi d'aquesta biblioteca es fa a partir de documentació però recolzant-se en la seua conservació física. Això ha estat possible gràcies a la donació dels llibres de la casa de Dos Aigües a la Universitat de València, feta al 1843. El treball d'aquests autors s'emmarca dins d'una investigació empresa un temps abans de la publicació del llibre citat, sobre les biblioteques de la noblesa valenciana del segle XVIII. A partir d'aquesta biblioteca de principis del segle s'han pogut observar millor les pervivències del barroc en les lectures d'aquests nobles. En els protocols notariais d'aquesta època van trobar l'inventari del Primer Marqués de Dos Aigües, malgrat que fragmentat. Així, pensaren que la donació que albergava la Universitat podria omplir els buits existents, però s'adonaren que aquesta podia pertànyer almenys a dues biblioteques distintes. Per aquesta raó, finalment van haver d'acotar la tasca a la identificació dels títols extrets de la part conservada de l'inventari notarial del 1707.

Les dates d'edició evidencien la possibilitat de distints compradors, i per tant, la biblioteca del 1707 es fruit de la voluntat de conservació i millora dels

¹⁴ SALAVERT FABIANI, V., "La Cultura del Barroco", en: CERDÀ, M. (Dir.), *Historia del pueblo valenciano*, Alzira, Levante, 1988, pp. 483-492.

¹⁵ CATALÁ SANZ, J. A. y BOIGUES PALOMARES, J. J., *La Biblioteca del Primer...op. cit.*, p. 10.

diversos propietaris. Això no obstant, les preferències dels lectors no semblen canviar molt amb les distintes generacions de la família, sinó que els principals conjunts temàtics coincideixen, com són la literatura, filologia, religió i història.¹⁶

En definitiva, els autors conclouen que l'estudi de les biblioteques privades constitueix un instrument idoni per a penetrar en les mentalitats i la cultura d'una època. Malgrat això, caldrà contrastar amb altres fonts sempre que siga possible, com epistolaris, diaris, obres. En el cas que ens ateny, Catalá i Boigues han tractat d'aproximar-se a la ideologia de la cultura barroca a partir dels Rabasa de Perellós. Així doncs, la teoria política de l'època, imbueix els continguts de la pedagogia, la història, la poesia,... sempre tractant de persuadir al lector perquè actue en una línia determinada.¹⁷

4. La cultura del llibre en la Il·lustració valenciana

València, com afirma Antonio Mestre,¹⁸ fou un dels focus més potents d'irradiació del moviment il·lustrat. Això fou per la seua precocitat, l'originalitat dels seus representants, i per les múltiples connexions amb les corrents culturals europees. Si bé existeixen certes matisacions respecte de les branques del saber i la cronologia, en conjunt, la Il·lustració valenciana fou ressenyable. Així doncs, Mestre estableix tres etapes diferenciades: els novadors, la plenitud il·lustrada i la decadència. L'aspecte més rellevant en la precocitat d'aquest moviment cultural a València és l'avanç de les ciències matemático-físiques de la mà dels novadors, entre finals del segle XVII i principis del XVIII. En paral·lel

¹⁶ *Ibidem*, pp.16-23.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 23-24.

¹⁸ MESTRE, A., "La Ilustración valenciana", en: CERDÀ, M. (Dir.), *Historia del pueblo valenciano*, Alzira, Levante, 1988, pp. 553-572.

a l'aparició de la ciència moderna a Europa sorgeix la necessitat d'una història crítica.¹⁹

No obstant, les primeres manifestacions espanyoles favorables a aquesta no sorgeixen a València, sinó que haurem d'esperar a l'etapa de plenitud del moviment il·lustrat, que Mestre inicia al 1733 per tres fets clau: l'aparició de l'*Epistolarium libris ex*, de Gregori Mayans, al 1732; el nou pla d'estudis de la Universitat de València, i el nomenament de Mayans com a bibliotecari reial. En definitiva, els valencians del segle XVIII mantingueren viva la flama de la Il·lustració, amb els matisos que li donava cadascuna de les personalitats, en els diferents camps de ciències i humanitats, dins de les quals destaca, com hem dit, la història crítica de Gregori Mayans.²⁰

Quant a la darrera etapa, d'esplendor i decadència, Mestre la situa a partir del 1787, amb l'inici de l'aplicació del Pla Blasco a la Universitat, confeccionat l'any anterior, i obert a les corrents il·lustrades. Una altra de les característiques del període, segons l'autor anomenat, fou la progressiva provincialització de la vida intel·lectual valenciana. Això contribuï a frenar l'empenta cultural que es gaudia des de finals del XVII.²¹

L'última obra que analitzarem serà la de Genaro Lamarca Langa,²² la qual, com afirma el mateix autor, seguint la línia de Philippe Berger,²³ establirà com a objectiu el de "conocer tan bien como sea posible la presencia de los libros que podían existir en las viviendas privadas valencianas, de cualquier grupo social, durante la segunda mitad del siglo XVIII". El problema que ell tracta de resoldre originàriament és el de "como se manifiesta a finales del siglo XVIII, el alejamiento cultural e ideológico que se da en España entre unas minorías

¹⁹ *Ibidem*, pp. 554-558.

²⁰ *Ibidem*, pp. 558-568.

²¹ *Ibidem*, pp. 568-571.

²² LAMARCA LANGA, G. *La cultura del libro...op. cit.*

²³ BERGER, P., *Libro y lectura en...op. cit.*

visionarias, o simplemente innovadoras, y una enorme masa conservadora, tradicional, con una visión del mundo anclada muchas veces en perspectivas claramente periclitadas".²⁴

Segons Lamarca, els catàlegs de les biblioteques que apareixen en els inventaris poden ser una de les fonts que a banda de proporcionar nombroses dades, ens aproxima al coneixement de les idees i les mentalitats de "les gents sense història". Aquest objectiu tracta de desgranar-se en preguntes diverses: Qui posseïa llibres, quants en posseïa, quin valor econòmic tenien, quins llibres es trobaven en les biblioteques mitjanes i petites, com es repartien els distints temes entre els grups socioprofessionals i quina era la presència de corrents innovadores en els catàlegs... En definitiva, quina era la situació valenciana en comparació amb altres ciutats de l'època, com Paris, Piacenza, Oes-Fran, Besaçon o Lorca.²⁵

Seguidament, Lamarca s'aproximarà a un estudi comparatiu de la mida de les biblioteques, com les citades anteriorment. Addicionalment, també extraurà unes idees sobre la relació entre la grandària d'aquestes i les professions o estament dels seus posseïdors.²⁶

Establides aquestes dades, l'autor passarà a desenvolupar les corrents ideològiques del segle XVIII valencià, acotant a tres línies de pensament: la presència de la literatura clàssica greco-llatina; les obres de religiositat associades amb el pensament místic i ascètic o amb el pensament gal·licà o jansenista; i la possible aparició del pensament il·lustrat.²⁷

²⁴ LAMARCA LANGA, G. *La cultura del libro...op. cit.*, pp. 12-13.

²⁵ *Ibidem*, pp. 27-36.

²⁶ *Ibidem*, pp. 36-42.

²⁷ *Ibidem*, pp. 42-54.

Després de les corrents ideològiques, Lamarca investigarà els grans temes i la seua relació amb els grups socials. D'ací s'extrau la evident importància del llibre religiós, la incidència del professional –com és el jurídic-, i la profunda debilitat dels llibres no directament utilitaris com els d'Història i Lletres. A l'hora que les preocupacions teològiques seran més pràctiques que teòriques, molt més orientades a la moral que al dogma, els llibres devots són el conjunt de literatura més homogeneïtzat de les biblioteques de tots els grups socials barrocs.²⁸

Els temes històrics i geogràfics pertanyen majoritàriament als estaments del clergat i la noblesa. Així, el nombre d'aquests és comparativament menor al de l'estranger, i es reparteixen de manera desigual entre els catàlegs. Són obres tradicionals, en el seu conjunt, amb algun bri de modernitat en alguns casos, i predomini d'autors espanyols, sense cap interès essencial per la història i la geografia valencianes. D'altra banda, els llibres de ciències en general ofereixen un panorama paupèrrim. Malgrat la influència dels novadors, a penes els metges tenen llibres de relativa actualitat. Quant als coneixements tècnics, artístics, polítics i econòmics, trobem un escàs interès dels valencians en la segona meitat del segle XVIII. Un especial interès cultural es manifestà pels llibres de lletres, especialment la literatura de creació, amb la paradoxa de que al segle XVIII a penes s'escriu novel·la en castellà. Per tant, seran llibres anteriors, del Barroc o del últim Renaixement.²⁹

Pel que fa als grups socials i professionals, els clergues seran els que més nombre de catàlegs i llibres tindran. Si bé, els llibres seran majoritàriament religiosos, amb poca diversitat en els temes. Es per això que el contingut d'aquestes biblioteques restringeix els horitzons culturals, però també afirma

²⁸ *Ibidem*, pp. 91-129.

²⁹ *Ibidem*, pp. 129-169.

una forta presència i uniformitat de continguts religiosos, que suposa una gran unitat i a més els fa principals propagadors del llibre.³⁰

En el cas de la noblesa valenciana, existeixen molts més llibres religiosos en aquests catàlegs, i una significativa proximitat quantitativa de llibres jurídics, científics i filosòfics, més nombrosos que els històrics i de llengües i literatures, a diferència d'altres ciutats. De la resta de grups, només el d'advocats i el de dones té un grup representatiu de catàlegs per a fer-los per separat, la resta de propietaris de llibres s'analitzaran en el grup ambigu del "Tercer Estat", en el qual trobem una predomini del Dret, seguit de la Religió, i les Ciències, Lletres i la Història. Això s'explica per la presència de grups professionals concrets.³¹

Un altre àmbit el conformaran les biblioteques femenines, catàlegs bastant clars, orientats cap a les lectures no directament utilitàries, sinó lectures pietoses i de distracció, com són les hagiografies. Pel que fa a les biblioteques d'advocats, permeten un clar predomini dels llibres dels professionals, amb una clara predomini de llibres de temàtica jurídica.³²

En definitiva, les biblioteques valencianes de la segona meitat del segle XVIII, segons Lamarca, són menudes, pobres i antiquades, i en un altre sentit, funcionals, encaminades a l'activitat professional o religiosa, i en menor mesura a la diversió. Una altra característica que assenyala l'autor és que el llibre no apareix com a difusor del nou món, sinó com a conservador de l'antic. És per això que no podem pensar que el conjunt dels valencians d'aquesta època estiguera preparat per a rebre el nou pensament i les corrents innovadores.³³

5. Conclusió

³⁰ *Ibidem*, pp. 169-171.

³¹ *Ibidem*, pp. 171-174.

³² *Ibidem*, pp. 174-177.

³³ *Ibidem*, pp. 191-197.

L'interès dels historiadors per l'estudi de les biblioteques serà més recent a Espanya que a la resta d'Europa, però a partir dels anys vuitanta les publicacions sobre aquesta temàtica han anat sorgint de manera més continuada. En el cas que a nosaltres ens ateny, el de València, es basa, d'una banda, en els estudis sobre la cultura i el llibre en una societat d'una determinada època, com són els de Berger i Lamarca per al Renaixement i la Il·lustració valencianes respectivament. D'altra banda, trobem els estudis de les biblioteques personals, com són els de Enrique González i Vicent Vallés, sobre el rector Joan Llorenç de Salaya, i els de Jorge Catalá i Juan José Boigues sobre la biblioteca del Primer Marqués de Dos Aigües.

En conclusió, com hem vist la metodologia emprada en l'estudi de les biblioteques és, bàsicament, l'estudi dels inventaris de les fonts notariales, que en ser una font secundària, fa paleses les seues limitacions. En canvi, la catalogació o inventari de les biblioteques físiques, és quelcom molt complicat, ja que en la major part dels casos només es conserven les d'alguns personatges rellevants, quelcom que no permet fer una aproximació a les mentalitats socials. Un altre problema, és que fins i tot en els casos en que es conserven els llibres materials, l'estudi de la cultura es dificultatós, com hem vist en l'estudi de Jorge Catalá i Juan José Boigues, pel fet que es difícil acotar de quin personatge en concret són.

En definitiva, com hem vist, fins ara només podem esperar l'estudi del llibre i la lectura en època moderna a partir de fonts secundàries escrites, majoritàriament per notaris, o en alguns casos catàlegs fets per llibreters. És per això que l'anàlisi del llibre i la cultura sempre haurà de ser un estudi aproximatiu. No obstant, poden donar una visió aproximada sobre les biblioteques en època moderna, quelcom que ens ajudarà a comprendre la vida cultural del període.

El transcurs de les obres analitzades en aquest estudi va mostrant el camí, si bé tímidament, de l'evolució de la història de la lectura i la cultura escrita. La tradicional història quantitativa de l'alfabetització ha permés deliniar les grans tendències, per exemple, entre aquells que tenien llibres i els que no. No obstant, ha descuidat la història social de les diferències i divergències culturals, quelcom que amb posterioritat han teoritzat els historiadors de la cultura escrita, com Armando Petrucci.³⁴

Bibliografia

BERGER, P., *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, vol. 1, València, Alfons el Magnànim, 1987.

BERGER, P., *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, vol. 2, Valencia, Alfons el Magnànim, 1987.

CATALÁ SANZ, J. A. y BOIGUES PALOMARES, J. J., *La Biblioteca del Primer Marqués de Dos Aguas, 1707*, València, Universitat de València, 1992.

FELIPO ORTS, A., "Cultura y ciencia en el siglo XVI", en: CERDÀ, M. (Dir.), *Historia del pueblo valenciano*, Alzira, Levante, 1988, pp. 413-432.

GONZÁLEZ GONZÁLEZ, E. y VALLÉS BORRÀS, V., "Libros y bienes del Rector Joan Llorenç de Salaya", en: *Estudis. Revista de Història Moderna*, nº 16, València, Universitat de València, 1990, pp. 31-88.

³⁴ PETRUCCI, A., *Alfabetismo, escritura y sociedad*, Barcelona, Gedisa, 1999.

LAMARCA LANGA, G. *La cultura del libro en la época de la Ilustración. Valencia, 1740-1808.*, València, Alfons el Magnànim, 1994.

MESTRE SANCHIS, A., "Ilustración, regalismo y jansenismo", en: FLORISTÁN, A. (Coord.), *Historia de España en la Edad Moderna*, Madrid, Ariel, 2011, pp. 715-740.

MESTRE, A., "La Ilustración valenciana", en: CERDÀ, M. (Dir.), *Historia del pueblo valenciano*, Alzira, Levante, 1988, pp. 553-572.

PETRUCCI, A., *Alfabetismo, escritura y sociedad*, Barcelona, Gedisa, 1999.

RODRÍGUEZ-SAN PEDRO BEZARES, L.E., "La cultura del Renacimiento y el Humanismo", en: FLORISTÁN, A. (Coord.), *Historia de España en la Edad Moderna*, Madrid, Ariel, 2011, pp. 359-390.

SALAVERT FABIANI, V., "La Cultura del Barroco", en: CERDÀ, M. (Dir.), *Historia del pueblo valenciano*, Alzira, Levante, 1988, pp. 483-492.

SÁNCHEZ MARCOS, F., "La cultura en el Siglo de las Luces", en: FLORISTAN, A. (Coord.), *Historia Moderna Universal*, Barcelona, Ariel, 2005, pp. 529-548.

VILLAS TINOCO, S., "Cultura y ciencia en la época del Barroco", en: FLORISTAN, A. (Coord.), *Historia Moderna Universal*, Barcelona, Ariel, 2005, pp. 307-326.

COM CITAR AQUEST ARTICLE:

Format Norma ISO 690-2

Jordà Gisbert, Júlia, "Les biblioteques valencianes en època moderna" [en línia]. *Clapir, Joves Historiadors i Historiadores Valencians* [publicació seriada en línia]. Abril 2014. <enllaç> [Consulta: Dia Mes Any].

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquest article i la seua utilització ha de respectar els drets de la persona/persones autora/autores. Pot copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona/persones autora/autores i el títol de l'article. No s'autoritza la seua reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre. Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de l'article com als seus resums i índexs.